

ІСТОРИЗАЦІЯ ЯК ІДЕОЛОГІЧНИЙ ПРИЙОМ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СОЦІОГУМАНІТАРИСТИКИ

Розглядається історизація як універсальна методологічна стратегія подання інформації, ґрунтована на авторитеті історичних фактів як "об'єктивних емпіричних даних". Доводиться ідеологічність даного прийому через висвітлення його світоглядних підстав і неререфлектованої аксіоматики.

Ключові слова: історизація, методологічна стратегія, ідеологічний прийом, каузальність, лінеарність, темпоральність.

Рассматривается историзация как универсальная методологическая стратегия представления информации, основанная на авторитете исторических фактов как "объективных эмпирических данных". Доказывается идеологичность данного приёма через освещение его мировоззренческих оснований и неререфлектированной аксиоматики.

Ключевые слова: историзация, методологическая стратегия, идеологический приём, каузальность, линейность, темпоральность.

Historicization as a universal methodological strategy of presenting information, based on the authority of historical facts as "objective empirical data", is investigated. It is proved that the method is ideological, by highlighting its outlook bases and non-reflected axioms.

Keywords: historicization, methodological strategy, ideological mode, causality, linearity, temporality.

Несвоєчасним я вважаю також і це розмірковування, бо я роблю в ньому спробу пояснити щось, чим наш час небезпідставно пишається, а саме, його історичне утворення, як зло, недугу й недолік, властиві часу, бо я думаю навіть, що ми всі страждаємо на виснажливу історичну лихоманку й повинні були би принаймні зізнатися в тому, що ми страждаємо на неї.

Ф. Ніцше "Про користь і шкоду історії для життя" [1]

Одним із наріжних питань філософії історії є співвідношення філософії та історії, що може бути витлумачене поліваріантно: філософія як історичний тип світогляду, філософія як метаметодологія історії, історіософія як поєднання зазначених галузей, історія як спосіб вибудовування філософського знання тощо. Найбільш змістовно насиченою та евристичною за сучасних умов видається проблема *історичної заангажованості соціогуманітарного знання та буденної свідомості*, адже часто в якості найбільш релевантного підходу до подання будь-якої інформації – і в науковому, і в буденному дискурсах – є її *занурення в потік подій, історизація*. З одного боку, (пост)сучасна філософія репрезентує безліч концептуальних підходів, що ставлять під питання об'єктивність історичного знання та цілісність історії як об'єкту дослідження: тематизації "кінця історії" (А. Кожев, Ф. Фукуяма та ін.), її розсинхронізації, розщеплення на множину індивідуальних темпоральностей (З. Бауман), її умовний, наративно-конструйований характер (Ф. Анкерсміт, П. Рікер) тощо. Як зазначає П. Слотердайк: "Кар'єра префікса "після" дає зрозуміти, що у нас, незважаючи на всю обурливість того, що відбувається, більше немає в розпорядженні образу історії, який дозволив би тепері-

шньому датувати себе. З тих пір як в цілому посилюється враження, що історія не має плану руху, ми рухаємося вперед на дотик крізь нейтральну територію" [2]. З іншого боку, в інтелектуальному просторі "поза філософією" історія зберігає свої позиції і як наука (подекуди навіть декларуючи надлишковість філософсько-історичного підходу), і як спосіб інтерпретації світу та власного досвіду.

Отже, метою даного дослідження є вияв історичності європейського соціогуманітарного знання, але не в сенсі його хронотопологічної конкретності й обумовленості, а в сенсі ангажованості ідеєю історії, коли остання постає в якості формоутворюючого початку, що задає логіку подання матеріалу й розгортання концептуальних побудов. Ґрунтуючись на інтерпретації ідеології як будь-якого світоглядництва (В. С. Бібіхін), близькій до фукіанського диспозитиву, ми витлумачуємо історизацію як ідеологічний прийом, що й постає науковою новизною даної розвідки.

Формуванню ідеї історії в європейській культурі присвячена низка робіт визнаних класиків філософії історії: Й. Г. Гердер "Ідеї до філософії історії людства", І. Кант "Ідея загальної історії у всевітньо-громадянському плані", Г. В. Ф. Гегель "Філософія історії", Р. Дж. Коллінґвуд "Ідея історії", В. М. Межуєв "Філософія історії та історична наука", І. В. Бойченко "Філософія історії". Тематизації історичної свідомості (в критичному й апологетичному ракурсах) представлені в наступних роботах: Г. Ріккерт "Філософія історії", В. Дільтей "Нариси до критики історичного розуму", Г. Зіммерль "Проблеми філософії історії", Е. Трьольч "Історизм і його проблеми", Ф. Ніцше "Несвоєчасні роздуми: "Про користь і шкоду історії для життя", М. Вебер "Дослідження з методології наук", К. Поппер "Злиденність історизму", М. Гайдеґер "Час і буття", П. Рікер "Пам'ять, історія, забуття" та ін. Усталеною й автономною галуззю є філософія та методологія науки, що, зокрема, досліджує методологію соціогуманітарного знання, акцентуючи його принципову відмінність від природничих наук (Е. Гуссерль, В. Дільтей, М. Фуко та ін.). Окремий пласт наукової літератури складають філософські розвідки, присвячені проблемам ідеології: Л. Альтюсер, Д. Белл, Л. В. Губерський, С. Жижек, К. Мангайм, К. Маркс та ін. Однак дослідницьке поле на перетині зазначених дискурсів наразі є недостатньо дослідженим, що й спровокувало появу даної роботи.

І. В. Бойченко зазначає, що поняття історії є полісемантичним й пропонує (посилаючись на А. Гулігу) шість основних смислів, у яких воно живається: "історія як оповідь; історія як несподівана і, зазвичай, не дуже приємна подія; історія як процес розвитку загалом; історія як процес перебігу змін у житті суспільства; історія як минуле; історія як наука" [3]. Видається, *сьогодні історія перетворилася на універсальну методологічну стратегію подання інформації, яка, будучи світоглядно заангажованою, може бути витлумачена як ідеологічний прийом.*

Тут варто навести детальніші роз'яснення щодо нашої концепції ідеології, у межах якої остання розглядається як символічна конструкція, що задає моделі сприйняття та інтерпретації реальності, а також соціальної дії. Ідеологія в сучасних суспільствах не стільки знаходить своє вираження в пропагандистських матеріалах партій і рухів, скільки мовби

"розчинена" в інформаційному просторі, в якому живуть члени суспільства, і присутня в діяльності основних соціальних інститутів. Все це так орієнтує масову та групову свідомість, що люди сприймають історично сформовані соціальні відносини в суспільстві і свої соціальні ролі в ньому як "природні". Таким чином, ідеологія відіграє найважливішу роль в процесі соціалізації шляхом впливу на когнітивні структури, що задають інтерпретацію суспільних явищ. Ідеологія натуралізує, реїфікує онтологічно вторинну (штучну) соціальну реальність й постає інструментом збереження існуючого соціального ладу. Таким чином, ідеологія не викривлює, спотворює дійсність, а навпаки – відтворює й зберігає соціальну реальність, маскуючи її штучність. Як зазначає С. Жижек, "... ідеологія... не примарна ілюзія, що зводиться нами для укріплення від нестерпної дійсності, це по самій своїй суті фантазматична конструкція, що служить опорою для нашої "дійсності", "ілюзії", що структурує наші конкретні суспільні відносини і, крім того, маскує нестерпну, реальну, незбагненну сутність..., тобто травматичний соціальний розподіл, що не піддається символізації. Функції ідеології полягають не в тому, щоб запропонувати нам спосіб вислизнути від дійсності, а в тому, щоб представити саму соціальну дійсність як укріплення від певної травматичної, реальної сутності" [4]. У такому контексті історизація як методологічний прийом вибудовування знання й подання інформації, що ґрунтується на авторитеті історичних фактів як "об'єктивних даних", постає потужним засобом легітимації та реїфікації.

Відзначимо, що історизація не обмежується застосуванням історичного методу в науковій царині, вона інкорпорована в європейську сцієнтзовану ментальність, що й пояснює її представленість у різних дискурсах – як наукових, так і повсякденних. Приміром, філософія як навчальна дисципліна часто подається через історію філософії, наукове дослідження (від статті до дисертації) має починатися з історичного ракурсу, при прийомі на роботу особа має представити власну трудову історію (резюме), у соціальних мережах людина вибудовує в інтерактивному режимі свою актуальну історію – через позначення місць, де вона знаходиться (так звані чек-ін'и), через розміщення заміток-твітів (інтерпретація, осмислення життєвих подій). Феномен соціальних мереж пропонує надзвичайно багатий матеріал для інтерпретації: подібно до годинника на центральному майдані середньовічного міста, що виконував функцію синхронізації темпоральних систем городян, сучасні соціальні мережі синхронізують досвід (у тому числі й темпоральний), нівелюючи просторово-часові розбіжності. Це здійснення мрії кожного глядача стати актором, читача, споживача "глянцю" – відчуття себе суперзіркою, світлини якої ретельно вивчають, за життям якої стежать. Довільно обрана ідентичність і ретельно вибудований профайл як життєвий наратив – це історія в режимі очікування, яка прагне бути почутою, побаченою й прочитаною та не вимагає для цього синхронізації часових систем інтерактантів. Як зазначає П. Козеллек, історія, що позначається збірним сингулярним іменем, насправді конститується об'єднанням

спеціальних історій [цит. за: 5]. Але ця *Geschichte selber* як універсалізуючий проєкт із претензією на абсолютне знання, тотальну рефлексію пронизує всі сфери суспільного буття.

Показовою в даному контексті є зміна методологічного арсеналу соціології, яка, з одного боку, є цілком репрезентативним представником наук про світ людини, з іншого – дітищем засновника позитивізму, задуманим за образом і подобою точних наук й тому названим початково "соціальною фізикою". У зазначеній царині спостерігається парадигмальний зсув із синхронічних підходів до аналізу суспільства (органіцизм, структурний функціоналізм) до діахронічних (синергетика, акціоналізм). Про історизацію соціології заговорили у другій половині ХХ століття після так званого "історичного повороту", що знаменувався бурхливим розвитком історичної соціології. Як зазначають самі соціологи: "Часовий та історичний виміри проникли в усі компоненти соціологічного знання. Ці зрушення торкнулися методологічної сторони, в результаті перетворившись на апробовану методологічну стратегію: формування та реалізація цілей і змісту дослідження на основі звернення до даних про минуле" [6]. Істотні зміни відбулися і в конкретно-методичному аспекті: набули піку популярності методи наративу, кейс-стаді, контент-аналізу, каталогізації подій, контрфактичності тощо. Початково стихійні зрушення були закріплені інституціональними чинниками: створюються відповідні курси, кафедри, видання, наукові теми, під які виділяються ґранти, у тому числі державні. На думку представників галузі, "методологічно історизація дозволяє суттєво розширити рамки цілей і завдань, які вирішуються дослідниками", досягти "більшої обґрунтованості одного з головних питань соціології, причинності (каузальності), пояснення". До здобутків історизації соціології відносять такі: "Уточнено уявлення про системність явищ, специфіку орієнтацій (диспозицій, настанов), взаємодій і взаємовпливів, зв'язків, трендів (тенденцій). Отримано матеріал для обговорення проблем детермінізму, законів і закономірностей в соціальних науках. Виросла обґрунтованість соціологічних прогнозів. Методологія досліджень будується навколо причинно-наслідкових відносин, пошуку закономірностей, причинно-наслідкових зв'язків, виявлення варіантів змінних або функціональності".

Посвідчення історичності та каузальності є не випадковим. Адже, незважаючи на поширений побутовий стереотип, що історія – це хронологічна послідовність подій, насправді, імпліцитно мається на увазі їхній причинно-наслідковий зв'язок. Як зазначає М. Найдорф, "...події, що мали місце <...>, впливають на те, яке значення матимуть події, яким ще належить відбутися" [7]. Наприклад, страта короля Франції Людовіка XVI (1793) відбувалася "на тлі" прецедентної для неї страти короля Англії Карла I (1649) так само як російська революція 1917 року "бачила" себе як історичне відтворення французької революції 1789 року. Як відомо, темпоральність – це людське осягнення часу, його навантаження додатковими сенсами. Лінійна темпоральність пропонує не просто вишикувану в єдиний вектор послідовність подій, вона навантажена напруженим відчуттям незворотності й унікальності кожного окремого

моменту (що виливається в ідеологему "час – це гроші"), абсолютно невлавистим циклічній темпоральності. Крім того, акцентується взаємозалежність різних точок часу, коли кожна історична подія обумовлює іншу й надає їй додаткового сенсу. Історія осягається як порядок чергування значущих подій в даному культурному просторі, при цьому часовимірними, значущими подіями є війни й революції, наукові відкриття, художні твори, технічні винаходи тощо.

Як наголошує М. Найдорф, "у культурному просторі Нового часу "пізніше" означає "у присутності". Наука після Галілея стала іншою, ніж до нього, музика "у присутності" творчості Бетховена набула іншого вигляду, ніж до нього, індустрія на тлі винаходу Ваттом компактної парової машини перетворилася на капіталістичне виробництво, світ після наполеонівських воєн став іншим і т. ін. Варто відзначити, що обумовленість подій може бути й хронологічно інверсною, коли наступна подія перевищує попередню, сприяє її переосмисленню. Так, введення конвеєрної стрічки на автозаводах Форда набуло нового змісту, коли ця технологія стала загальноприйнятною (так званий "фордизм"). Вбивство спадкоємця австрійського престолу сербським націоналістом у липні 1914 року є особливо значущим, тому що з ним пов'язаний наступний початок Першої світової війни, тощо.

Астрономічна хронологія істотно поступається в точності культуро-історичному часовимірюванню. Так, XVIII століття змістовно почалося після смерті Людовика XIV у 1715 році, вік XIX культуро-історично слід відраховувати від 1815 року – року битви при Ватерлоо та зречення імператора Наполеона від влади. Та й недавнє XX століття змістовно теж не збігається з його астрономічними кордонами. Основні значущі й, що важливо, взаємопов'язані події XX століття розташовуються в інтервалі від початку Першої світової війни (1914) до падіння Берлінського муру (1989) та розпаду СРСР (1991), що символізувало кінець 40-річного світового протистояння під назвою Холодної війни і розквіт постіндустріалізму [див.: 8].

Висвітлена взаємообумовленість історичних подій (що подекуди проголошується, а інколи імпліцитно передбачається), ґрунтується на поміченій Д. Г'юмом звичці мислення: якщо А передує в часі В (та є просторово суміжним із ним), то А проголошується причиною В. Отже, дослідження історичної перспективи начебто допомагає відкривати причинно-наслідкові зв'язки, викривати суспільні закони й закономірності, що є наріжною метою науки, і, отже, легітимує історизацію як методологічну стратегію.

Це, у свою чергу, виливається у вимогу до валідності досліджень, що має обґрунтовуватися не лише внутрішньою когерентністю, але й зверненням до історичних фактів. Позитивістська настанова щодо верифікації теорій емпіричними фактами (яка, як відомо, зазнала поразки всередині самого позитивістського дискурсу) увійшла в нерелефтовані підвалини європейської науки. Це призвело до того, що саме *історія стала універсальним верифікатором для соціогуманітарного знання.*

Оскільки останнє має справу не з природною реальністю, а зі штучним середовищем людського буття (соціум, культура), то аналогом експериментальних даних у природничих науках стали так звані історичні факти як "об'єктивні емпіричні дані". Зважаючи на сучасну тенденцію демеіафізаціі знання (відходу від трансцендентного), зазначена вимога валідизаціі концепціі історичними фактами була спроектована й на площину філософії як наукової галузі. Це видається абсолютно недоречним і навіть абсурдним з огляду й на метанауковий статус філософського знання, і на його принципово неемпіричний характер, і на теоретичну поразку позитивізму вкупі з його принципами верифікаціі (та фальсифікаціі).

Смислова сполученість ідеі історії з образом часу обумовлює звернення до різних систем темпоральності з тим, щоб окреслити культурні межі застосування історизаціі й, відповідно, спростувати її універсальність. Історизм і прогресизм європейського мислення є секуляризованою формою християнського провіденціалізму. Тому корисно пам'ятати про культурно-історичну конкретність лінійної версії темпоральності, якій передують, приміром, циклічні моделі, представлені в багатьох культурах. Щодо архаїчної культури – низка дослідників сходяться в думці, що міф є екстемпоральним, пропонуючи архаїчній людині нескінченне теперішнє як форму вічності. При цьому варто відзначити опросторовлення часу – його розташування вздовж світового дерева. Подібна модель хоча й розрізняє минуле, теперішнє й майбутнє, але це різні виміри часу, присутні тут і тепер (при цьому пращури та нащадки постають у феноменологічному сенсі сучасниками, здатними безпосередньо впливати на життя одне одного) (див. дет.: [9]). Така конфігурація темпоральності реактуалізується у ХХ столітті – в езотериці (популярній літературі містичного стибу (твори Б. Вербера, В. Зеланда та ін.) й у філософії (комунікативна, діалогічна парадигма (М. М. Бахтін, М. Бубер, Е. Левінас). На рівні повсякденності також спостерігаються подібні тенденції: завдяки сучасним інформаційним технологіям та формуванню світоглядного манкуртства, "хронологічного провінціалізму" (С. С. Аверинцев), (пост)сучасна людина занурена в нескінченне теперішнє, відмовляючись думати про минуле та майбутнє.

Отже, історизація як методологічна стратегія полягає в зануренні об'єкта дослідження у часову пер/ретро/спективу, його діахронічному аналізі. Історизація досвіду полягає у вибудовуванні часової континуальності через зв'язність значущих подій. Рядопокладеними, змістовно пов'язаними з історизацією є концепти темпоральності, континуальності, каузальності. Деконструювати історизацію як ідеологічний прийом можна, насамперед, через спростування його "природності" й безальтернативності. Час по-різному осягається в різних культурах. Варто зауважити не тільки циклічні концепції часу, але й дискретні, принципово позбавлені континуальності, коли час осягається як сукупність безпосередньо не пов'язаних точок (приміром, у сучасних неоархаїчних культурах). Маніпулятивні операції над минулим, довільне вибудовування історії, її реіфікація владними наративами відомі ще з часів Стародавнього Єгип-

ту. Усе це дозволяє поставити під питання історизацію як методологічну стратегію, що гарантує об'єктивність і легітиме отримане таким чином знання. У даному контексті філософія історії не тільки не втрачає своєї актуальності, а, навпаки, поновлює свій засадничий статус щодо історичної теорії, покликана перевизначити історію з урахуванням наведених контекстів, пропонуючи релевантні парадигмальні підходи.

1. *Ницше Ф.* Несвоевременные размышления: "О пользе и вреде истории для жизни" / Ф. Ницше // Ницше Ф. Сочинения : в 2 т. Т. 1. – М. : Мысль, 1990. – С. 158. 2. *Бойченко І. В.* Філософія історії : підручник / І. В. Бойченко. – К. : Т-во "Знання", КОО, 2000. 3. *Слотердайк П.* После истории. Памяти Якоба Таубэса / Петер Слотердайк. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.politizdat.ru/article/103>. 4. *Жижек С.* Возвышенный объект идеологии / Славој Жижек. – М. : Художественный журнал, 1999. – С. 52. 5. *Рикер П.* Память, история, забвение / Поль Рикер. – М. : Издательство гуманитарной литературы, 2004. – С. 414. 6. *Романовский Н. В.* Историзация как методологическая стратегия / Н. В. Романовский. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.isras.ru/abstract_bank/1210053555.pdf. 7. *Найдорф М.* Историзация, или Производство прошлого (к культурологии времени) / Марк Найдорф. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://sites.google.com/site/marknaylor/texts/theory-articles/istorizacija-ili-proizvodstvo-proslogo>. 8. *Гобсбаум Е.* Вік екстремізму : Коротка історія ХХ віку, 1914–1991 / Ерик Гобсбаум. – К. : Вид. дім "Альтернативи", 2001. 9. *Корабльова В. М.* Покоління в полі культури: множинність репрезентацій : монографія / В. М. Корабльова. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – С. 57–67.

Надійшла до редколегії 21.09.12

О. В. Лелека, асп., НПУ ім. М. П. Драгоманова

"РАДИКАЛЬНЕ ЗЛО": РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ У СУЧАСНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ (ЗА Ф. НІЦШЕ)

Особлива увага приділяється окресленню смислової різниці розуміння Ф. Ніцше власне зла та дотичного до нього терміну "радикальне зло". Екстраполяція останнього на соціальний контекст ХХ і ХХІ сторіччя вказує на евристичний потенціал ніцшеанського підходу до інтерпретації проблеми природи та походження зла.

Ключові слова: зло, радикальне зло, латентність зла, мораль.

Особое внимание уделено выявлению смысловой разницы между пониманием Ницше собственно зла и производного до него термина "радикальное зло". Экстраполяция последнего на социальный контекст ХХ и ХХІ столетия указывает на эвристический потенциал ницшеанского подхода к интерпретации проблемы природы и происхождения зла.

Ключевые слова: зло, радикальное зло, латентность зла, мораль.

The article presents a deep analysis of the concept of "radical evil" based on Nietzsche's views as well as its practical value in a contemporary social reality. Application of moral views of Nietzsche to the modern social space of the 20th and 21st centuries may indicate possible reasons of moral crisis.

Keywords: evil, radical evil, latent evil, morality.

Ніцше є ключовою постаттю при аналізі концепту "радикального зла", адже саме за його безпосередньої участі відбувається розвінчання традиційного погляду на проблему походження зла, його значення та роль у соціальному контексті. І хоч Шелінг, творчість якого довгий час залишалася без уваги критиків та філософів, у певному розумінні підготував ґрунт для філософських досліджень Ніцше, але саму у доробку